

УДК 94 (477) «1943/1953»

СІЛЬСЬКІ КЛУБИ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ЧАСУ*Наталія Єфимчук*

Житомирський державний університет імені Івана Франка
Україна, 10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40
e-mail: natalochka500@gmail.com

Основним осередком дозвілля та спілкування на селі у післявоєнний період були клуби, як місця для відпочинку, перегляду кінокартин, проведення читацьких зібрань і лекцій, діяльності різних гуртків, вистав тощо. Внаслідок військових дій кількість клубів у селах зменшилася більше ніж наполовину. Переважно їх частину було зруйновано або спалено. За підрахунками вчених, на початку 1945 р. у селах України «уціліло 76,9% клубних установ» [1, с. 13]. Після війни відновлення їхньої мережі стало одним з основних завдань культурного будівництва на селі.

Сучасна історична наука питання відновлення мережі сільських культурно-освітніх закладів і специфіку їх діяльності у 1943-1953 рр. досліджує досить поверхово та зводить лише до загальних тенденцій їх існування без розкриття функцій і значення роботи для місцевого населення, особливо у період відбудови. Тема функціонування клубів у селах Житомирщини впродовж першого післявоєнного десятиліття тривалий час не була предметом наукових досліджень. Необхідність ґрунтовного вивчення проблеми зумовлює актуальність нашого дослідження.

Одними із перших звернули увагу на культурно-освітні процеси в українському селі О.Г. Шамрай [1] і С.М. Калібовець [2]. Дане питання на рівні держави вивчала Т.В. Терещенко [3]. Відбудову сільських культурно-освітніх установ, а також їх діяльність у 1943-1950 рр. розкрито у працях В.В. Мічуди [4; 5]. Однак дослідження науковців базувалися на вивченні проблеми на загальнодержавному рівні або, зрідка, окремих територій держави.

Житомирщина у повоєнний період була регіоном, в якому культурна сфера, зокрема у сільській місцевості, перебувала на низькому рівні. Мета нашої роботи полягає у висвітленні труднощів відбудови та діяльності сільських клубів області у 1943-1953 рр.

Процес відбудови клубів як в УРСР, так і на Житомирщині проходив, переважно, «за рахунок сільських рад, колгоспів і радгоспів» [3,

с. 356]. На допомогу приходила громадськість, яка проводила декадниці, місячники, недільники з ремонту клубних приміщень і завозу палива. Найбільш активною була молодь. Так, на 1 липня 1944 р. у визволених областях «відновили 3914 з 6762 сільських та 1543 з 4097 колгоспних клубів» [3, с. 354]. Завдяки селянам, вже до кінця війни вдалося відбудувати значну частину закладів культури.

Державне фінансування відбудови клубів було недостатнім. У 1946 р. із загальної суми «три чверті бюджету області – 290,2 млн. крб., які передбачалися на потреби народної освіти, охорони здоров'я, фізкультури і соціального забезпечення, 7,5 млн. були спрямовані на соціально-культурні заходи» [6, арк. 51]. На один сільський клуб, у середньому, припадало «25-30 тис. крб.» [3, с. 355], яких вкрай не вистачало.

Відповідно до «Положення про державний сільський клуб», прийнятого у червні 1946 р., «проект клубу передбачав глядацький зал зі сценою, фойє, бібліотеку-читальню, кімнату для гурткової роботи і відпочинку, спортмайданчик, радіо, комплекти музичних інструментів і настільних ігор, спортінвентар» [3, с. 355].

Проте, зважаючи на недостатнє державне фінансування, відбудова та розширення мережі культурно-освітніх установ на селі відбувалися доволі повільними темпами. Стримуючими чинниками роботи клубів була їх слабка матеріально-технічна база, відсутність інвентарю, інструментів та обладнання, проблеми методичного керівництва. Приміщення були маленькими за розмірами, «вміщували не більше 100-150 людей» [4, с. 405]. У клубі села Красівки Бердичівського району не було навіть стола, а інвентар складався із «2 керасинових ламп, 9 стільців, 3 портретів, 8 лозунгів, 1 замка з ключем, 1 занавіса та 1 кафедри» [7, арк. 40]. У переважній більшості клубів були «дерев'яні лавки, які розставлялися під час глядацьких заходів, а потім прибиралися, щоб звільнити місце для танців. Інколи замість пересувних лавок були вкопані у землю стовп-

чки, на які покладено дошки» [3, с. 358].

Через це значна частина сільських клубів у повоєнний період не могла організувати повноцінної роботи або зовсім не діяла. В одному з номерів обласної газети у червні 1947 р. писалося: «в селі Козирка Дзержинського району клуб занедбаний. Відкривався він тільки тоді, коли приїжджала кінопересувка. Приміщення всередині не обладнане, підлога зруйнована, стільців є тільки три. Під час кінофільму, чи зборів, людям, після трудового дня, доводилося по декілька годин вистоювати на ногах» [8].

У газеті «Колгоспне життя» (Любарський район) за 1948 р. у викривальній статті «Чи є в Меленцях клуб?» автор засуджувала роботу сільського керівництва, яке замість того, щоб полагодити клуб, певно витратило виділені гроші на побічні потреби: «приміщення холодне, брудне, нема меблів, жодних засобів для відпочинку та культурно-освітньої роботи. Організувати самодіяльні гуртки не вдалося. Клуб закритий на замок» [9].

Багатьом клубам не вистачало власних приміщень. Наприклад, у 1947 р. «в селі Нова Гута Малинського району збори колгоспників проводилися по хатах. В той же час просторий клуб було перетворено на житловий будинок» [10]. Після війни будівлі культури потроху звільнялися та поверталися до своєї роботи. Але масові руйнування змушували винаймати приміщення для культурних потреб. Навіть у 1950 р. у республіці «1582 сільських та 1670 колгоспних клубів» вимушені були орендувати приміщення [3, с. 358].

В якому ж стані перебувало відновлення сільських клубів на Житомирщині? Простежимо на фоні інших областей УРСР. Порівняно з «Вінницькою, Дніпропетровською, Запорізькою, Київською, Миколаївською, Тернопільською, Полтавською, Сумською, Харківською, Херсонською, Одеською та Чернігівською найбільше їх у 1948 р. побудували та відремонтували у Житомирській – 15,7% від загальної кількості (8569)» [5, с. 355]. Таких результатів вдалося досягти завдяки методу народної будови. Раціональний культурний відпочинок, бажання бути освіченими стимулювали населення до колективної роботи з відбудови закладів культури. Маючи клуб, село вважалося «окультуреним». Разом в областях було відновлено майже 60% будівель культури, а на Житомирщині – 70%.

Найбільш негативний вплив на відбудову мережі культурних установ на селі мав голод 1946-1947 рр., який винищував людей. Дана причина прямо позначилася на вирішенні

проблем щодо налагодження роботи клубів.

Про жалюгідний стан будинку культури у 1946 р. села Кашперівка Баранівського району свідчать такі дані: «село велике, колектив молоді багаточисельний, але гуртків самодіяльності не створено. В клуб не запрошуються лектори. Рідко демонструється кіно. Іноді Шкабара пограє на гармошці» [11]. Очевидно, завідуючий клубом, як і інші, переймався, перш за все, не роботою, а тим, як вижити в умовах голоду. А щоб клуб зовсім не занепав, інколи з'являвся там для показовості. Та й проводити різні заходи у клубі не було для кого, адже селяни у цей період його майже не відвідували.

В одній із статей газети «Соціалістичне село» за 1946 р. писалося, що культурно-масова робота у колгоспному будинку села Рогачів Ружинського району поставлена зразково. Клуб добре обладнаний, є декоративно оформлена сцена. Його щовечора відвідує понад 170 чоловік. Тут утворено драматичний і музичний гуртки, влаштовано низку постановок» [12].

Однак дослідження показало, що у газетах тих часів при зображенні реальних подій було незмінно присутнє прикрашення, лакування дійсності, виставляння життя не таким, яким воно є, а таким, яким його хотіли б бачити з номенклатурних кабінетів партійні бюрократи. Ця стаття є яскравим прикладом того, що не варто сприймати її зміст за «чисту монету». Намагаючись приховати прояви та поширення голоду, керівництво, навпаки, у ЗМІ виносило показову інформацію про те, що в усіх сферах суспільного життя спостерігається лише позитивна динаміка.

У наступних роках значна частина сільських клубів продовжувала залишатися у занедбаному стані, причини якого носили суб'єктивний характер. Так, на середину літа 1951 р. клуб села Дубовець Житомирського району заріс бур'яном. Місцеві активісти намагалися хоч якось налагодити його роботу. Однак, без підтримки правління колгоспу та фінансування, їм це не вдалося. «Там, де буйно розрісся бур'ян, мав бути волейбольний майданчик. Сцена в клубі відсутня. Замість неї зроблено незначне підвищення, на якому ледве вміщуються стіл і два стільці. Бібліотека в 400 книг розміщена у невеличкій шафі». Керував клубом недосвідчений юнак Стасюкевич. «Якось до клубу завітав голова сільради. Саме тоді був вечір молоді. Після побаченого, він наказав клуб закрити, а ключі віддати. Селяни виявили ініціативу збудувати новий клуб, але

голова і слухати про нього не хоче» [13].

Як бачимо, робота клубу та можливість творчо проводити дозвілля значною мірою залежали від погодження із місцевою владою та кваліфікації завідуючого, які часто не переймалися культурними потребами односельців.

Складною у повоєнні роки залишалася ситуація з освітнім і професійним рівнем керівників закладів культури. Для її покращення, у 1944 р. РНК СРСР прийняла рішення про «підвищення заробітної плати завідуючим хатами-читальнями і сільськими клубами, директорам, художнім керівникам». Проте, підвищення було символічним і не забезпечувало навіть прожиткового мінімуму. Тому, «обласні органи влади зобов'язували колгоспи забезпечувати працівників клубів житлом, дровами, гасом, виділяти присадибну ділянку. Багато з них одночасно працювали у колгоспах» [3, с. 357].

Керівництво клубу мало здійснюватися «завідуючим і радою, яка складалася з представників партійної і комсомольської організацій, ради колгоспу або радгоспу» [3, с. 355]. Однак за роки війни підготовка керівників закладів культури на селі різко скоротилася, значна частина культосвітніх працівників перебувала у лавах Червоної армії, деякі були висунуті на більш відповідальну роботу, а в клуби прийшла працювати молодь, яка не мала спеціальної освіти та досвіду. Наприклад, станом на 24 березня 1945 р. з «18 клубів», які підпорядковувалися і фінансувалися Бердичівським районним відділом народної освіти та колгоспами «вищу освіту мав лише 1 інспектор будинку культури, середню – 7 завідуючих сільськими клубами, початкову 10» [14, арк. 3, 10].

Крім організації дозвілля, завклуби проводили просвітницько-пропагандистську роботу серед колгоспників, пенсіонерів і сільської молоді у формі «бесід, читання лекцій, доповідей про «Червону Армію» та «Смерть Крупської», голосні читки газет», долучалися до організації головою сільради чи колгоспу зборів селян тощо. А за відсутності кіномеханіка – демонстрували кінофільми «1 Мая в Москві», «Сын полка» [15, арк. 9].

Проте, низька зарплата, погані побутові умови, байдужість керівництва до проблем і потреб сільських клубів зумовлювали у подальшому високий рівень плинності кадрів працівників культури.

Про пріоритетність у культурно-масовій роботі сільських закладів культури лекційної пропаганди, яку виконували ще й «працівники

райкому КПУ, члени лекторію райцентру, викладачі вчительського інституту, кращі бібліотекарі» [16, арк. 3], «вчителі, агрономи, лікарі, ветпрацівники» [17, арк. 5], свідчать факти наявності чи не у кожному районі області лекторських груп.

Особливості діяльності та важливість для держави їх політичної спрямованості пояснювало щорічне збільшення кількості лекторіїв. Для прикладу, лекторська група Бердичівського району у 1949 р. складалася із «127 лекторів, які прочитали 430 лекцій для 42200 осіб» [17, арк. 5]. Станом на 1 січня 1953 р. вказана лекторська група складалася вже з «435 чоловік, які за рік прочитали 990 лекцій» [16, арк. 96] на різні теми: ««Підготовка ґрунту до посіву», «Роль хімії в сільському господарстві», «Погода та її передбачення», «Догляд і утримання коней та худоби» [17, арк. 40]. Задачею лекторіїв було охопити лекційною пропагандою всі населені пункти району та забезпечити читання на високому ідейному рівні. Участь у них для мешканців села була скоріше примусовою, аніж добровільною. Проте, опору колгоспники не чинили, сприймаючи відвідування даних заходів як частину своєї роботи.

Значна увага приділялася організації у клубах гуртків художньої самодіяльності, основною метою яких було поглиблення масово-політичної роботи та більш повне задоволення різноманітних духовних запитів сільського населення. Поширеною та дієвою формою культурно-освітньої роботи колективів художньої самодіяльності серед колгоспників у період сільськогосподарських робіт і під час проведення політичних кампаній були агіткультбригади. Тільки у Бердичівському районі у 1945 р. діяло «103 агітбригади, 10 культбригад, працювало 28 хороших гуртків, 32 драматичних, 1 музично-духовий, 6 музично-інструментальних, 8 танцювальних, 12 з вивчення книги Сталіна про «Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу» [14, арк. 6].

Та навіть при наявності у селі гуртків, працювали вони не часто через матеріальну незабезпеченість або відсутність місця для занять. Наприклад, робота клубу села Кикишівки цього ж району у жовтні 1946 р. відбувалася так: «11 разів працював драмгурток, 4 рази співочий, 9 разів музичний, 1 раз радіо- та фотогурток, поставлено постановку «Дайте тільки розвернутись», декілька вечорів танців» [18, арк. 62]. Інші органи клубу у роботі не допомагали.

Усі культмасові заходи у клубах узгоджувалися та перевірялися керівниками райвідділів, які слідкували за дотриманням партійної іде-

ології в їх проведенні. Так, у 1948 р. у Новолюбарському клубі Любарського району «колгоспникам щонеділі показували вистави, концерти, п'єси «Гірська казка» та «Щастя». Працював гурток з вивчення біографії Леніна та Сталіна» [19].

Вагому роль у культурному відпочинку селян відігравали культорганізатори, які займалися організацією святкових і клубних заходів. Їх завдання полягали у проведенні масових ігор, забезпеченні колективного ігрового спілкування, організації вистав, вечорів розваг, розробці сценаріїв тематичних програм тощо. «Вони працювали біля кожного молотильного агрегату, ланки і бригади, у полі і на косовиці, проводили роз'яснення з таким розрахунком, щоб ініціювати виробниче піднесення» [3, с. 362].

Найчастіше культорганізаторами були завклуби, голови колгоспів і працівники культури. Особливо поширеними були публічні читання газет і лекції. Для прикладу, у липні 1950 р. завідуючий одним із сільських клубів Бердичівського району «Титарчук 45 хв. проводив з 50 колгоспниками голосну читку газети біля молотарки, а голова колгоспу Копаниця годину читав лекцію «Боротьба за хліб – боротьба за урожай» для 90 колгоспників» [20, арк. 8].

Під час польових робіт роль клубу зростала. «В ньому збиралася рада, обговорювалася низка питань, проводилися бесіди з агітаторами» [7, арк. 32], які організовували вечори, здебільшого на політичні теми, випуск газет, патріотичних листків, польовок.

У період активних польових робіт клуби могли бути навіть закритими. Однак, культурне дозвілля селян і колгоспників тоді не припинялося. Вони частково перетворювалися на виїзні. Як от у селі Кикишівки Бердичівського району у 1947 р.: «до рільничих бригад визначено агітаторів, які читали статті та постанови. До молотильної бригади вивезено агітбудку, столи та лавки, газетну вітрину, бібліотеку, радіоприймач, де в обідню перерву, до роботи і після читалися газети, книжки, слухалися радіоприймачі» [15, арк. 54].

При проведенні виборів клуби перетворювалися на епіцентри виборчої кампанії, головним завданням яких було показати моральну та політичну єдність радянського суспільства. Відповідальність за пропаганду й агітацію, яка забезпечувала владі відповідний позитивний результат, повністю покладалася на голів сільрад і завклубів. Напередодні виборів до Верховної Ради СРСР у 1946 р. у селах області

«клуби були художньо оформлені, прибрані плакатами та лозунгами» [21]. Працювали агітуртки, встановлювалися чергування агітаторів.

Велика роль припадала на художню самодіяльність. Під час підготовки до виборів гуртки виконували вистави, концерти, вечори на політичні та передвиборні теми. Однак, через ігнорування владою реального стану сільських закладів культури та життя місцевих мешканців у повоєнний час, особливо у 1946-1947 рр., агітацію вдавалося провести не скрізь.

Насправді, переважна частина клубів працювала майже без допомоги відділів культосвітньої роботи при виконкомах райрад, які не переймалися їх діяльністю. Завідуючими культурними закладами часто ставали голови сільрад і колгоспів без будь-якого на це погодження, які були нездібні організувати культмасову роботу. Як наслідок, серед сільських мешканців відбувалися прояви хуліганства, крадіжок, пияцтва й аморальності.

У повоєнні роки культурно-просвітницькі установи не задовольняли зростаючих потреб людей і не охоплювали всього розмаїття культурно-просвітницької роботи, оскільки більшість із них знаходилися у дуже поганому стані. Поширеними на той час ставали «позаклубні форми проведення вільного часу, які ґрунтувалися на народних традиціях українського села» [1, с. 14]: вечорниці, прогулянки вулицями під гармошку, зібрання молоді на хаті досвідченої майстрині та посиденьки біля водоймища.

Отже, зазнавши великих руйнувань і збитків у роки війни й окупації, культурно-просвітницька робота серед сільського населення Житомирської області у 1943-1953 рр. здійснювалася у складних умовах відбудови. Взнаки давалися відсутність належної матеріально-технічної бази, приміщень і кадрового забезпечення. Лише завдяки методу народної будови стан більшості з них вдалося покращити.

Найбільш доступними осередками дозвілля, місцями громадського спілкування селян і вогнищами культури були клуби, в яких діяли гуртки художньої самодіяльності, проводилися культмасові й агітаційно-пропагандистські заходи. Але попит сільських мешканців щодо культури ще впродовж тривалого часу не задовольнявся. Відновити культурно-просвітницькі заклади та поліпшити їх культурне обслуговування вдалося лише у середині 1950-х рр., і то – досягши тільки кількісних

довоєнних показників. Завдяки невтомній праці селян, розвиток сільської культурної сфери на Житомирщині продовжувався.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Шамрай О.Г. Культурно-освітня сфера та духовне життя українського села в 1943-1950 рр. (за матеріалами центральних областей УРСР): автореф. дис... к. іст. н.: 07.00.01 «Історія України» / О.Г. Шамрай. – Черкаси, 2009. – 20 с.
2. Калібовець С.М. Відбудова та діяльність культурно-освітніх закладів Лівобережної України (1943-1950 рр.): автореф. дис... к. іст. н.: 07.00.01 «Історія України» / С.М. Калібовець. – К, 2010. – 19 с.
3. Терещенко Т.В. Відбудова сільських культурно-освітніх установ у 1943-1950 рр. (на матеріалах Центральної України) / Т.В. Терещенко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: зб. наук. статей. – К., 2004. – Вип. 26. – С. 354-362.
4. Мічуда В.В. Культурне будівництво на селі в перші після-воєнні роки (1945-1950 рр.) / В.В. Мічуда // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. наук. статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – Вип. 7 – С. 405.

5. Мічуда В.В. Відбудова мережі культурно-освітніх установ на селі у повоєнні роки (1945-1955 рр.) / В.В. Мічуда // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. наук. статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – Вип. 9. – С. 355.
6. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО), ф.1150, оп.2, спр.253. – 165 арк.
7. ДАЖО, ф.6190, оп.1, спр.12. – 144 арк.
8. Радянська Житомирщина. – 1947. – 21 червня. – № 121.
9. Колгоспне життя – 1948. – 11 січня. – № 4.
10. Радянська Житомирщина. – 1947. – 5 січня. – № 4.
11. Голос колгоспника – 1947. – 17 вересня. – № 70.
12. Соціалістичне село. – 1946. – 3 березня. – № 29.
13. Радянська Житомирщина. – 1951. – 7 липня. – № 132.
14. ДАЖО, ф.6190, оп.1, спр.4. – 24 арк.
15. ДАЖО, ф.6190, оп.1, спр.7. – 88 арк.
16. ДАЖО, ф.6190, оп.1, спр.92. – 120 арк.
17. ДАЖО, ф.6190, оп.1, спр.16. – 83 арк.
18. ДАЖО, ф.6190, оп.1, спр.5. – 66 арк.
19. Колгоспне життя. – 1948. – 11 березня. – № 21.
20. ДАЖО, ф.6190, оп.1, спр.44. – 21 арк.
21. Голос колгоспника. – 1946. – 18 січня. – № 8.

Ефимчук Наталія *Сільські клуби Житомирської області в умовах повоєнного часу*

У статті розглянуті особливості відновлення та роботи сільських клубів Житомирської області у повоєнний період. Показані проблеми їх функціонування та діяльності. Дана характеристика фінансуванню державними органами процесу відновлення закладів культури у селах регіону. Розкриті основні шляхи відбудови клубів та їх значення для культурного розвитку сільського населення.

Ключові слова: клуб, дозвілля, культторганізатори, лекції, гуртки

Ефимчук Наталія *Сельские клубы Житомирской области в условиях послевоенного времени*

В статье рассмотрены особенности восстановления и работы сельских клубов Житомирской области в послевоенный период. Показаны проблемы их функционирования и деятельности. Дана характеристика финансированию государственными органами процесса восстановления учреждений культуры в селах региона. Раскрыты главные пути отстраивания клубов и их значение для культурного развития сельского населения.

Ключевые слова: клуб, досуг, культторганизаторы, лекции, кружки

Yefymchuk Natalia *Village clubs of Zhytomyr region in terms of the post-war time*

The article deals with features of the re-establishment and operation of village clubs of Zhytomyr region in the postwar period. The problems of their functioning and activities are shown. The process of restoration in the villages of the region of cultural institutions and characteristic of its Government financing are represented. The main ways of provincial clubs reconstruction and their importance for the cultural development of village population are revealed.

The author cleared that the clubs, especially in 1943-1953, were the main village center of leisure and communication, for example, for seating, for watching films for holding readers' meetings and lectures, for different group's activities, for performances, etc. The rebuilding of village clubs in Zhytomyr region was mostly due to people's cooperation. The identified negative factors that had affected on clubs work were a tiny material-technical base, lack of facilities, equipment and personnel.

The paper considers the role of the cultural organizers and club director in the preparation of mass activities in clubs, who conducted the mass games, provided the collective gaming communication, organized performances, evening entertainment, developed the scenario of thematic programs. In the article there were analyzed the work at clubs and circles of amateur art activities. The purpose of the last one was to deepen the massively-political work and more complete satisfy of various spiritual queries of village population. The features of the lectures activities and the State importance of their own political orientation are identified.

It is shown, that a famine of 1946-1947 had impact on the development of the cultural sphere in the region. The author clarifies the conditions of peasants culturally enrichment. It has been proved that the culture demands of village residents were not satisfied during a long time.

Keywords: club, leisure, cultural organizers, lectures, groups

Рецензенти:

Михайлуца М.І., д.і.н., професор
Погромський В.О., к.і.н.

Надійшла до редакції 17.01.2017 р.